

Samarbete eller sammansvärjning?

av Bengt-Åke Wennberg

Sverige har enligt Bo Rothsteins och Göteborgs Universitets institution "Quality of Government" (QoG) en mycket ringa korruption om man definierar korruption på vanligt sätt – som exempelvis mutor och bestickning. Även om dessa ges stort utrymme i massmedia är detta enligt QoG inte egentligen ett samhällsproblem som är särskilt allvarligt. De är heller inte tecken på att det finns något "ruttet" i Sverige.

Det finns emellertid andra drag i svensk korruption – eller med Dennis Töllborgs [1] ord, "illojal maktanvändning" – som skulle behöva lyftas upp och som borde diskuteras som ett svenskt samhällsproblem. Jag oroar mig för att illojal maktanvändning kan leda till det totalitära samhället. Förekomsten av den illojala maktanvändning som Töllborg beskriver medför enligt min mening en betydande risk för en kommande destruktiv utveckling.

Som arbetsnamn har jag och Lars Jonsson kallat denna tendens mot illojal maktutövning för "det perverterade samarbetet". Illojal maktutövning förvandlar det sunda samarbetet till en sammansvärjning som gynnar några få på de mångas bekostnad. Ett exempel på vad vi menar är de beslut och den styrning som präglade Göran Johanssons tid vid makten i Göteborg.

Detta är en kultur som nu fullföljs av Anneli Hulthén. Strategin har gynnat Göteborg på samma sätt som Hitlers och Stalins – och varför inte Putins – strategier till en början gynnade folket. Men vi får en sågtandartad utveckling – upp och ner. Välstånd följs av djupa depressioner.

Göran Johansson är i Sverige alls inte ensam om att tillämpa dessa strategier. Per Thorsells presentation på vår konferens Open 2012 tyder på att denna kultur följt oss under årtusenden. Kan vi än en gång ta oss ur dess destruktiva effekter?

Praxis och poiesis

Aristoteles skiljde mellan handlingar som präglades av praxis respektive poiesis. Med praxis menade han att handlingen i sig var meningsfull och värdefull. Med poiesis menade han i stället handlingar som riktade sig mot ett resultat – eller mål – som senare var önskvärt att uppnå.

Samarbete kräver att människor ser det gemensamma handlandet som en praxis – något man deltar i för att det är meningsfullt när det pågår och för att det *i sig* är gott. Målet, eller resultatet som man så småningom uppnår, är en "spin off effekt". Då vi talar om ett kollektivt handlande kan det inte uppnås utan praxis – detta gemensamma handlande. Vi har visat detta i vår rapport "Samarbetsfenomenet" [2].

Bo Rothstein beskriver i sina arbeten denna skillnad mellan praxis och poiesis utan att använda sig av Aristoteles begrepp vilket kan skapa missförstånd. Han gör en ytlig distinktion mellan resultat och process. Även om resultatet enligt honom kan uppfattas som önskvärt så kan processen med vilken resultatet uppnåddes visa sig vara destruktiv. Att hugga ner all skog kan exempelvis kortsiktigt löna sig men leder till framtida fattigdom. Detta kan medföra att aktörerna inte vill engagera sig i processen. Jag menar att motviljan mot en destruktiv process är känslomässigt styrd och djupare än så.

Att slumpa bort en vårdcentral till privata entreprenörer för att de sedan efter bara några år skall kunna sälja den med en vinst på tiotalet miljoner är ett sådant exempel. Det är en samhällsutveckling som få människor vill medverka till av det enkla skälet att man intuitivt inser att den strider mot rättvisa och "fair play".

Det spelar ingen roll vilka logiska och ekonomiska argument som används. Jag tror alltså att människor intuitivt förstår skillnaden mellan önskvärd och oönskad praxis och att de protesterar känslomässigt mot handlingar som karaktäriseras av illojal maktanvändning. Jag har fått detta starkt bekräftat under samtalen vid våra konferenser.

Våra konferenser "Open" har omfattat beskrivningar av ett stort antal *exempel* på områden där professionella aktörer ser en oroande utveckling framför sig på grund av illojal maktanvändning. De beskriver att händelserna "driver iväg" åt fel håll och att besluten, inom de områden som de känner till, verkar vila på argument som både blir allt mer absurda och allt mer "omänskliga". Men, precis som Dennis Töllborg påpekar, syftar agerandet inte till förändring utan till att bevara status quo och makthavarnas eget inflytande, prestige och karriär.

Utvecklingen illustreras inte bara i de exempel som presenterats på våra konferenser. I diskussionerna har det refererats till flera aktuella böcker och rapporter, bland annat "Hets" av Sven-Erik Liedman, "Den stora förnekelsen" av Anders Wikman och Johan Rockström, "Det tystade samtalet" av Jürgen Reeder, "Mr Chance" av Inga-Britt Ahlenius, "På spaning efter Moder Sveas själ" av Patrik Engellau med flera, med flera.

Vi har kunnat konstatera det förvånande faktum att denna utveckling inte tycks vara en konsekvens av makthavares okunnighet. Bakgrundskunskaperna som lyfts fram är väl kända av de som på olika sätt medverkar i skeendet. Även om beslutsfattare och byråkrater nickar och håller med, verkar de insikter och kunskaper som presenteras av tongivande forskare och författare inte bidra till den förändring som är nödvändig.

Än mer allvarligt är det att den kunskap om många samhällsfrågor som behandlas inom universitets- och utbildningsväsendet inte tycks vara utformad så att den kan komma till praktisk användning. Jag och Monica Hane har i nu över hundra rapporter och i olika sammanhang påvisat denna brist inom områden som terapi, arbetsmiljö, arbetsorganisation, forskningspraktik, management, försvaret och regionalpolitiken. Man nickar och håller med men fortsätter som förut.

Jag och Lars Jonsson har dragit slutsatsen att detta handlar om att det äkta och konstruktiva samarbete som är önskvärt i en demokrati, och som kan leda till önskvärda förändringar, har blivit perverst. Det präglas, så som Dennis Töllborg påpekar, av sam-

mansvärjningar, kottier och ankdammsfrågor. Överläggningarna och diskussionerna gynnar några få på de mångas och framtidens bekostnad.

Om ordet perversion

Nedanstående text är hämtad från "Uppllysningen och dess perversion i Västerlandet" av Elisabeth Roudinesco [3]

Först vid mitten av 1800-talet, när psykopatologin försökte inordna det mänskliga beteendet i dess helhet i en sjukdomsförteckning, så omvandlades den "perverse" - det vill säga, den som var "perverti" eller fördärvad - till en sjuk person med anomalier och avvikelser. "Pervertere" betecknar alltså "att återvända, att vända upp och ned, att invertera", men också "att undergräva, att störa, att begå excesser".

Någon som är pervers är drabbad av "perversitas", det vill säga perversitet, med en vilja att förstöra, att förstöra sig själv, att avsiktligt orsaka sig själv skada, att begå onda handlingar, att ge näring åt det skamliga och det obscena. Perversitas ställer samhället inför den största av alla utmaningar: att människan inte bara kan njuta av ondskan utan att det finns de som anser att det är just genom denna njutning som människan kan nå livskonsstens suveräna skönhet. Det goda blir ont och det onda blir gott.

Om det perverterade samarbetet

En definition som av Göteborgs Universitets institution "Quality of Government" (QoG) använder för korruption är

"misuse of public position for personal gain"

Dennis Töllborg delar denna uppfattning och menar att begreppet korruption har blivit förstört i Sverige. Vi borde istället tala om "illojal maktanvändning". Men definitionen leder in i stora svårigheter. Allt kan inte vara maktmissbruk som någon "tjänar på". Det vore orealistiskt att tro att de som medverkar i ett samarbete inte har någon typ av "personal gain" av att medverka. För att begreppet skall vara användbart krävs att man kan klargöra vad som är "misuse". Jag menar att man inte kan göra det på ett kontor eller som en isolerad forskare på en institution. För att fånga fenomenet måste det till samtal i allt bredare cirklar av den typ som vi för inom Forskarbyn.

Nå – någon måste serva. Som en första ansats skulle man kunna tänka sig att "misuse" kan vara ett fenomen av typen "förförelse" där vi medborgare luras att tro att det som görs stödjer ett konstruktivt och livsbejakande demokratiskt samarbete.

Ett sådant argument har förts fram av Dennis Töllborg. Han konstaterar att olika kommunala funktioner i Göteborg "satts på bolag" under förespeglning att de därmed blir billigare och mer effektiva. Detta har emellertid också medfört att de blivit slutna och "insynsskyddade" för makteliten. Makthavarna kan gömma sig bakom ekonomiska principförklaringar och formella regelverk trots att det är mycket tveksamt om de i själva maktutövandet agerar för "det allmännas långsiktiga bästa".

Om det faktum att kommunala funktioner satts på bolag missbrukas av aktörerna utan att man demokratiskt kan konfrontera detta, så som har hänt i Göteborg, så har medborgarna, det vill säga de som demokratiskt borde fått ta ställning till förändringen, utsatts för förförelse. Töllborg visar exempelvis hur hovrättsdomen bagatelliserar ett av brotten i Göteborg utifrån det ringa beloppet (50 000 kr), trots att samma belopp i andra straffrättsliga sammanhang skulle ha betraktats som mycket betydande.

Förförelsen ligger således inte i "sättandet på bolag" utan i det faktum att man förespeglat medborgarna att existerande formella strukturer och regler garanterar goda resultat, oväld och rättvisa. Vi vet emellertid av dyrköpt erfarenhet att det egentligen är fysiska personer som måste vara på alerten. I detta fall hovrättsdomarna, andra politiker och medarbetarna själva. Det är dessa, och alla andra som kommer i kontakt med manipulationerna, som måste vara på alerten och slå larm. Det är flatheten som är farlig.

Det framsmygande totalitära samhället

De många exempel som redovisats på våra senaste konferenser "Open" visar att formalia just nu löper amok. Vi övermannas av målformuleringar, uppföljningar, statistik och resultatredovisningar. De praktiker vi talar med konstaterar att dessa styrsystem har allt mindre betydelse för verksamhetens faktiska kvalitet. De används för att befästa makten. I många fall har mätetalen karaktären av så kallade pseudovariabler. Dessa är subjektiva konstruktioner av maktens män och kvinnor snarare än något som kan göra det möjligt för oss alla att uppmärksamma destruktiva och olämpliga förhållanden.

Mätningarna, statistiken och uppföljningarna kan visserligen ha sitt berättigande när de införs men det visar sig allt mer att de med tiden alltid missbrukas. Därmed döljer de missförhållanden istället för att göra det möjligt att demokratiskt diskutera dem. Gränsdragningen är så abstrakt och diffus att de som vill, och är tillräckligt smarta, alltid kan undandra sig ansvaret mot "det allmänna".

Att följa upp och sätta mål uppfattar många som viktigt och nödvändigt. Det praktiska, demokratiska, och därmed också det politiska, problemet är emellertid att de steg som måste tas för att nå målen aldrig kan motsvara verklighetens komplexitet. Var och en aktör måste därför alltid vara beredd att gå utöver regler och formalia för att kunna bidra till en bra verksamhet. Detta är själva essensen med att vara en professionell aktör.

Man måste således alltid handla med omdöme. snarare än efter föreskrifter och regler. Att man väljer att handla som man gör betyder emellertid inte att man därmed behöver bryta mot regler och system eller strunta i givna mål. Det betyder bara att de system som konstruerats inte till fullo förmår fånga den komplexa verklighet i vilken vi befinner oss. Detta blir särskilt uppenbart när man läser Dennis Töllborgs rapport.

Att makthavares omdöme måste granskas betyder att vi och andra inte kan begränsa oss till uppföljning av våra makthavare genom sådana regel- och uppföljningssystem som de själva producerar. Töllborgs rapport heter "Att älska din egen navel – om illojal maktanvändning, den offentliga lögnen och skydd för whistle-blowers." För att konfrontera berörda aktörer med eventuell korruption måste vi därför finna en egen etisk och kunskapsmässig grund för det.

För att vi skall kunna göra sådana utökade analyser av maktutövandet blir delaktighet, ömsesidighet, transparens och insyn viktiga faktorer. Utan att dessa värden hedras blir demokratin bara ett skämt. Det är detta jag tycker man sviker i Göteborg och som Dennis Töllborg pekar på.

Kollektivt handlande

Både Rothstein och Töllborg utgår från teorin om kollektivt handlande. Med detta menar man att vi människor inte bara handlar av egenintresse utan också är sociala. I människans speciella socialitet ligger att hon handlar utifrån hur hon tror att andra kommer att handla. Eftersom "andra" kan vara så många och olika har vi alla en ganska diffus föreställning om detta. I litteraturen talar man därför om framväxten av ett "vi" som grunden för det kollektiva handlandet. Det är detta "vi" vi alltid refererar till. Det är också därför som samarbetsfenomenet blir viktigt. Samarbete uppstår alltid inom ett "vi".

Den enskilda människan har naturligtvis svårt att avgöra vem man har ansvar mot och vilket "vi" man egentligen skall bry sig om. För detta behöver hon samtalen med andra. I boken "Ögonblickets psykologi" [4] beskriver Daniel N Stern något han kallar intersubjektivitet. Intersubjektiviteten är en virtuell gestalt som existerar mellan oss människor och som representerar detta undflyende "vi" som var och en av oss söker men måste ha.

Enligt Stern konstruerar vi var och en sådan gestalt. Vi behöver den för att uppleva att vi finns till. Vi blir således inte bara "någon" genom att referera till egna handlingar, och vad vi själva uppnår, utan också genom att se oss genom de andras ögon. Behovet av den intersubjektiva gestalten är så livsavgörande att Stern menar att intersubjektiviteten är ett av våra primära motivationssystem.

Denna fiktiva gestalt måste förstas bekräftas av de andra för att den skall kännas "verklig". Wilhelm Windelband – den tyske filosof som levde i början av 1900-talet – beskrev religionernas roll i detta [5]. De religiösa berättelserna skapade för de som tillhörde ett trossamfund en intersubjektiv samhällsbild som fungerade som referens för beteendet i det faktiska samhället. Genom släktband, föreningar, samhälle, religion, skola, konst och massmedia mm skapas numera vårt "vi".

Daniel Stern menar att intersubjektiviteten är så viktig, att även om den inte bekräftas av omvärlden, och även om ritualer för att bekräfta den inte finns, så skapar människan ändå inför sig själv ett fiktivt "vi" som han eller hon anser sig existera i och tillsammans med. Hon skapar sig enligt Erich Fromm en "social karaktär". Perversionen uppkommer då det uppstår ett "falskt" vi som saknar relevans i den sociala världen i övrigt. Det vill säga en sammansvärjning mellan några få – en elit, ett trossamfund, ett parti, en nomenklatura etc. – som utesluter, föraktar och marginaliserar "de andra".

I den politiska världen blir naturligtvis sådana marginaliseringstendenser särskilt allvarliga eftersom politiker måste tala för hela folket, även om de tillhör ett visst parti. I min artikel "Bevittnar vi totalitarismens återkomst?" [6] på Forskarbyns hemsida under rubriken "Skriftväxling" och "Om Open 2011" beskriver jag med hjälp av Peter Englunds bok "Brev från nollpunkten" [7] några av de förskräckliga konsekvenser en sådan totalitär tendens kan leda in i.

Vi bevittnar i dag terroråd. Dessa verkar botten i känslan av frustration över att vara marginaliserad. Aktörerna uttrycker alla behovet av att bli bekräftade i, och av, olika sociala grupperingar. Deras åd medför därefter åtgärder som är än mer marginaliserande för sådana grupper och därmed skapas än mer terror. Peter Englunds bok är en utmärkt illustration av hur dessa totalitära tendenser i vårt språkbruk skapar allt mer förskräckande processer.

Samarbetets grundstenar

Förekomsten av intersubjektivitet och ett realistiskt och fungerande "vi" är grundläggande för att åstadkomma samarbete och samhörighet mellan människor. "Public position" i definitionen av korruption definierar vilket "vi" som personen officiellt genom sin position har ansvar för att värna om.

Poängen med public position är således att det är ett ömsesidigt åtagande mellan personen och den allmänhet denne verkar för. Personen i positionen har åtagit sig att värna en viss grups rättigheter och gruppen har i sin tur åtagit sig att stödja vederbörande i detta agerande.

"Vi:et" sträcker sig i allt vidare cirklar från den lilla nära gruppen, till samhället och världen. Denna ständiga inkludering sker genom de samtal och den kommunikation som vi alla delar. Men om den kommunikation, de samtal och de ritualer, som skall bidra till att vi var och en och gemensamt kan formulera vårt "vi", inte fungerar så är vi illa ute. Och det tycks vara vad som just nu händer.

Stern konstaterar att förmågan att skapa intersubjektivitet utvecklas under hela livet. Men den finns förstås alltid i olika grad hos olika människor. Ibland är den liten och utvecklad. Ibland är den stor och välutvecklad. Ju mindre den är desto större är risken att vederbörande fastnar i ett "vi" som består av fiktioner och fantasier snarare än något faktiskt och realistiskt. Autister är enligt Stern exempel på personer med låg förmåga att formulera en intersubjektivitet.

Intersubjektiviteten, och förmågan att skapa den, är således medfödd men den uppstår inte av sig självt. Den är en intern konstruktion och måste skapas av vederbörande själv. Den kräver därför en positiv och medskapande omvärld för att kunna utvecklas. Förmågan att utveckla den kan heller inte "tränas upp" eller belönas fram. Förmågan växer fram i autentiska samtal med andra. Marginalisering och arbetslöshet kan därför inte enbart ses som ekonomiska problem. De är fenomen som hotar vår gemensamma "mänskighet". Därför blir det demokratiska samtalet och det sunda samarbetet i arbetslivet så viktigt.

Bristande förmåga till intersubjektivitet skapar destruktiva beteendeformer i det sociala samspelet. Dessa kommer vi alla att konfronteras med och lida av. Därför måste vi alla hjälpas åt så att de kan undvikas. Det är denna nya insikt som framgår allt mer tydligt av vår rapport "samarbetsfenomenet".

Personer som ömsesidigt har en svag känsla för, och förmåga att skapa, intersubjektivitet, och inte ges möjlighet att delta i överläggningar om och förståelsen av det "gemen-

samma", kan lätt lura in varandra i ett orealistiskt och osunt "vi". Uppifrån och utifrån satta bestämmelser och reglementen kan inte rätta till detta. Den förändrande kraften är istället samtal och överläggningar som ökar den sociokognitiva förmågan, stärker demokratin och minskar korruptionen. Jag håller därför till fullo med Dennis Töllborg om att det 'är nödvändigt att oro sig för de samhälleligt destruktiva konsekvenserna av de förhållanden han beskriver.

Jag vill än en gång särskilt påpeka att vi i vårt arbete med att beskriva samarbetsfenomenet kunde konstatera att det inte är möjligt att förvänta sig att enskilda individer av sig själva, på egen hand och utan stöd kan formulera den intersubjektiva gestalten. Den måste visserligen växa fram, men det behövs fler som samtidigt engagerar sig i denna process för att detta skall vara möjligt. Först genom att vara med i processen blir man allt mer skicklig på att uppmärksamma och ta hänsyn till den intersubjektiva gestalten.

Därför är den typ av utforskande samtal som vi lärt oss föra i Föreningen Forskarbyn så viktiga. Vi måste hitta möjligheter för att de skall fortsätta, för att de skall kunna spridas och för att de skall få fäste i samhället.

Referenser

- [1] Töllborg D (2012): Älska din navel? Om illojal maktanvändning, den offentliga lögnen och skydd för whistleblowers. Göteborg: Göteborgs Universitet GRI-rapport. Fulltext: <http://hdl.handle.net/2077/28583>
- [2] Wennberg B-Å, Hane M (2012): Samarbetsfenomenet. Abonnemangsrapport 128, Degerfors: Samarbetsdynamik AB
- [3] Roudinesco E (2010): Upplysningen och dess perversion i Västerlandet. Psykoanalytisk Tid/Skrift 2010: 30-31, sid 13-22.
- [4] Stern D N (2005): Ögonblickets psykologi. Lettland: Natur och Kultur.
- [5] Windelband W (1915): Preludier. Stockholm: Bonniers Förlag
- [6] Wennberg B-Å (2011): Bevittnar vi totalitarismens återkomst? Forskarbyns hemsida – Skriftväxling – Kring Open 2011. Föreningen Forskarbyn Ölsdalen. Degerfors: http://www.forskarbyn.se/index.php?option=com_content&view=article&id=119:bevittnar-vi-totalitarismens-aterkomst&catid=111:kring-open-2011&Itemid=126
- [7] Englund P (1996): Brev från nollpunkten. Gjøvik, Norge: Atlantis.